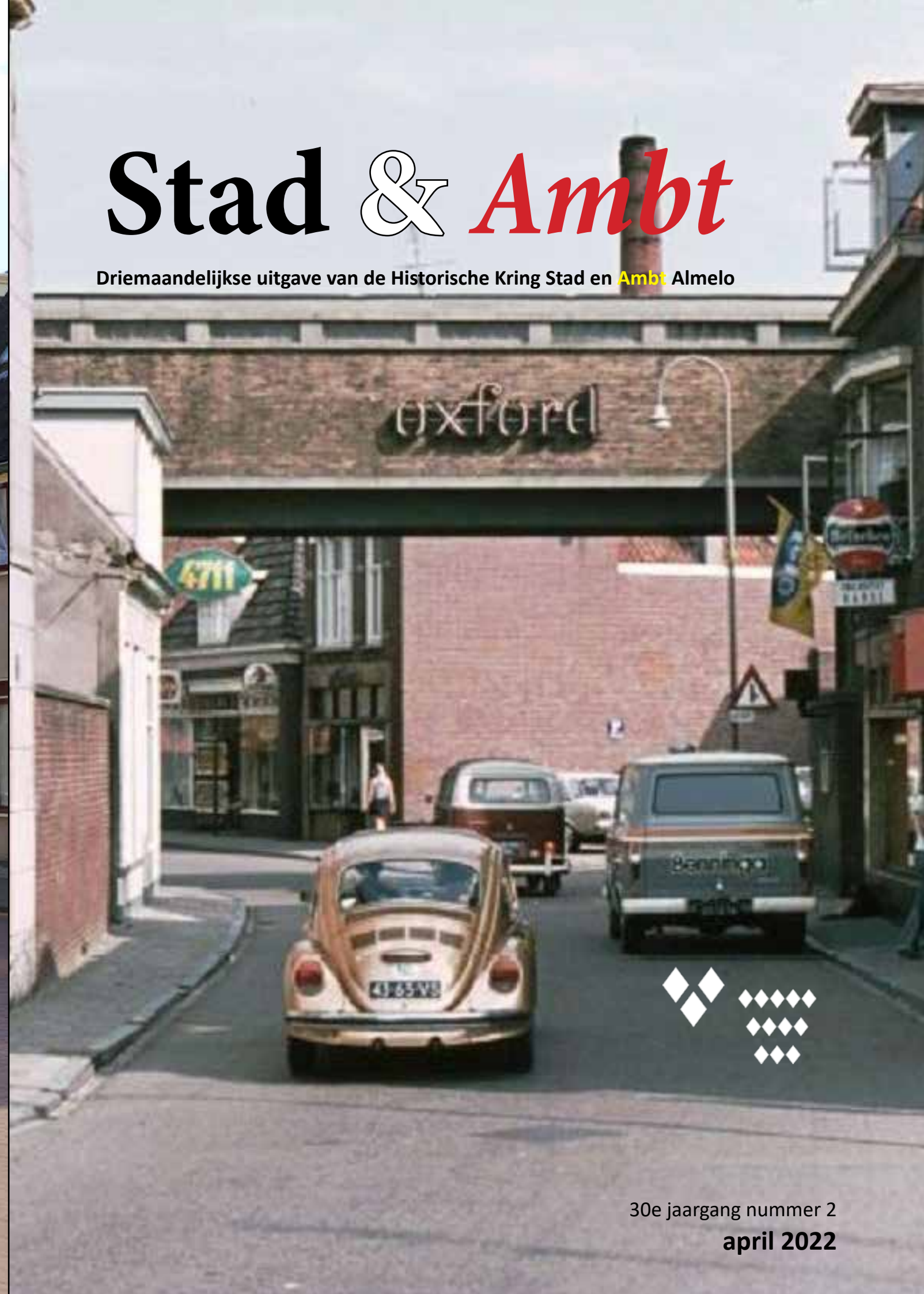

Stad & *Ambt*

Driemaandelijke uitgave van de Historische Kring Stad en **Ambt** Almelo

30e jaargang nummer 2
april 2022

COLOFON

Uitgave van de Stichting Historische Kring
Stad en Ambt Almelo

Secretariaat:

H. (Hetty) Leusman, Jacob Marisstraat 8,
7606 HL Almelo tel: 06 55348532
E: hetty@leusman.eu

Redactie:

Hans Gerritsen
Jennie van der Horst-Hemink
Hanschristiaan Krol
Herman Reckman

Redactieadres:

Bellinckhofdwarweg 3, 7604 PD Almelo
T: 0546- 813 677
E: jennekeva@gmail.com

Website:

www.historischekringalmelo.nl

Verschijningsdata:

Januari - april - juli - oktober
Kopij uiterlijk vier weken voor
verschijning inleveren bij redactieadres

Abonnementen:

Individueel lid € 23,- per jaar.
Begunstigers van de Stichting Historische
Kring Stad en Ambt Almelo ontvangen
vier maal per jaar dit tijdschrift, hebben
gratis toegang tot de lezingen en kunnen
deelnemen aan de excursies.
Losse nummers € 4,50

Bank:

NL 63 RABO 0381 3305 59

Druk:

Herman Media

Vormgeving:

Herman Reckman

Omslag:

Bendien toen en nu

ISSN 1389-3068

Dertig jaar geleden formuleerde Gerard Vloedbeld in het eerste nummer van *Stad en Ambt*, toen nog *Historische Kring*, de opdracht van de redactie. Onderzoek en beschrijving van de geschiedenis van de stad, maar ook nadrukkelijk aanknopen bij vandaag. In het januarinummer hebben we in het artikel "Hier is de wereld nog intact" de start van de toenmalige redactie belicht. Het vervolg is ook indrukwekkend en tegenwoordig goed toegankelijk, want digitaal beschikbaar in het archief van *Stad en Ambt* op de website van de *Kring*.

Een van de dingen dat in retrospectief opvalt is dat in *Stad en Ambt* de beschouwing aanvankelijk algemeen is, min of meer geobjectiveerd, soms zelfs wat afstandelijk. Later komt meer en meer "de mens", het individuele perspectief naar voren. Deze ontwikkeling wordt goed zichtbaar bij de beschrijving van straten en plaatsen vanuit het gezichtspunt van de schrijver. Onder andere de Tuinstraat, de Adastraat, de Parkweg, de Schimmelpenninckstraat en de Vriezenveenseweg passeren de revue. Beschrijvingen die niet alleen feiten weergeven, maar vooral ook de herinnering, ervaring en daaraan verbonden emotie. De huidige redactie trekt deze lijn door. Het persoonlijke perspectief komt terug in artikelen, bijvoorbeeld het artikel over de onderneming van Albert Egger in het vorige nummer. Dat is deels gebaseerd op een dagboek. Nog sterker komt het persoonlijke naar voren in de rubriek "De tijd hervonden". De titel is ontleend aan het laatste deel van de cyclus "A la recherche du temps perdu" van Marcel Proust. In het huidige nummer de vierde aflevering van *De Tijd Hervonden* met herinneringen van Ab Gietelink.

De geschiedschrijving is in de eerste plaats waarheidsvinding en de zoektocht naar de feiten. Maar evenzeer is het van belang wat de betekenis is (geweest) van die feiten. Daar helpt de persoonlijke herinnering en ervaring. Die opgehaald kan worden bij mensen die het gezien hebben, er bij waren of destijds dingen hebben gedaan. Om op die manier de tijd die verloren leek te zijn te hervinden. Om vast te houden, te voelen en te genieten van wat waardevol is voor de mensen in Almelo.

Hans Gerritsen

In dit nummer:

- 2** Lancaster komt neer in de Hofkampstraat
- 5** A.N.V.I.A. Algemeene Nederlandsche Verlichtings Industrie Almelo
- 8** Bendien in oorlogstijd
- 14** Slimme Agnes pikt Heerlijkheid in
- 17** In memoriam Gerard Kokhuis
- 18** Excursie Historische Kring 19 mei
- 20** Op een terras achter de Bellinckhof
- 21** De tijd hervonden afl. 4 Albert Gietelink
- 24** Agenda en Nieuws van *Stad & Ambt*

Lancaster komt neer in de Hofkampstraat

Door Koen Wolters

Vroeg in de avond van 23 september 1944 steeg een Lancaster van de Britse Royal Air Force op van haar basis in Skellingthorpe, Groot-Brittannië. Aan boord waren acht bemanningsleden. Het zou een vlucht worden met onvoorziene gevolgen.

Aanval op het Dortmund-Eemskanaal

Een doel dat gedurende de oorlogsjaren herhaaldelijk op de Britse agenda stond, is het kanaal van de Eems in het noorden van Duitsland naar het Ruhr-gebied. Het Dortmund-Eemskanaal vormde een belangrijke schakel in het goederenvervoer. In deze bewuste nacht, de Slag om Arnhem was in volle gang, waren de aquaducten van het kanaal bij Ladbergen het doelwit. Hier lag het kanaal, zoals op meer plaatsen, ruimschoots boven het maaiveld. Om vijandelijke nachtjagers weg te houden bij de aanval op het kanaal werd tegelijkertijd een aanval uitgevoerd op de Luftwaffe-basis van het nabijgelegen Münster-Handorf. Aan de aanval op het kanaal namen 136 bommenwerpers deel, voornamelijk Lancasters van RAF Bomber Command, en vijf Pathfinders-vliegtuigen die het doel markeren. Een aantal toestellen waren geladen met een "Tallboy", een zware bom van 5.400 kilo, bedoeld voor het binnendringen van gewapende betonnen constructies.

De bemanning

Voor dit verhaal richten we ons specifiek op Lancaster Mk.I ME 732 een viermotorige zware bommenwerper. Op 6 juni 1944 bestond de 'aircrew' voor het vliegtuig uit: piloot Donald Edward Ross Stone (21), Ernest Hill (23), William Stirling (23), Philip Marcus Matthews (24), Frederick Arthur Scales (20), Edward William Ravenhill (22) en Alfred Roy Fellows (19). Voor de missie van 23 september werd Norman Frederick Aldred aan de bemanning toegevoegd. Hij was piloot in opleiding die gevechtservaring moest opdoen. Dit was zijn eerste vlucht.

Aanval verloopt niet helemaal als gepland

De meteo voorspelde die dag laaghangende bewolking en harde wind uit het noorden. De Pathfinders waren er in geslaagd het doel te markeren met rode en groene fakkels. Echter problemen met het radioverkeer zorgden ervoor dat de aanval wat chaotisch verliep. De aquaducten doorstonden de aanval grotendeels. Desondanks werd de aanval als succesvol bestempeld. Twee directe treffers met Tallboys op de dijken van beide kanaalhelften zorgden ervoor dat het kanaal over een lengte van zeker 10 kilometer leegliep en onbevaarbaar werd.

ME 732 getroffen

ME 732 was die zaterdagavond om 18:46 uur vanaf haar basis Skellingthorpe vertrokken en loste haar bommenlast boven het doel. Daarna vloog ze in westelijke richting om al snel de grens met bezet Nederland over te steken, op circa 6 kilometer hoogte. Ten zuiden van Enschede werd ze onderschept. De juiste toedracht van wat zich afspeelde, is niet precies te reconstrueren. Bij de aanval kreeg ME 732 meerdere treffers, waarvan tenminste één in een van de brandstoftanks, die een felle brand aan boord veroorzaakten.

Laatste minuten ME 732

Gezagvoerder Stone probeerde de vlammen te doven door een duikvlucht uit te voeren, maar die had niet het gewenste resultaat. Hij gaf daarom orders het vliegtuig te verlaten, waaraan slechts staartschutter Fellows en rugschutter Ravenhill gehoor kunnen geven.

Een naoorlogse foto van de plek waar ooit de Christelijke School stond (archief C.B. Cornelissen)

Lancaster ME 732 had inmiddels veel hoogte verloren. Het toestel vloog in noordwestelijke richting.

Textielfabrikant Tjeerd Bendien beschreef in zijn dagboek hoe hij het toestel langs zijn villa in de Bolkshoek zag scheren: "Opeens zien we uit de verte een grote heldere vuurbal onze richting uitkomen. Heel hoog in de lucht komt hij tamelijk snel naar beneden en steeds ongeveer onze richting. Plotseling, niet eens zo heel ver van ons, spuiten uit de brandende bol allerlei groene, blauwe, witte en rode sterren, steeds maar door, zodat ieder van ons de adem inhield, zo iets griezeligs en fantastisch was het." Uiteindelijk verliest de bemanning de strijd tegen de vlammen. Het toestel is boven de bebouwde kom van Almelo aangekomen,

waar het luchtalarm die avond zijn werk doet. Het vliegtuig stort uiteindelijk om 23:13 uur neer op de Eerste School voor Christelijk Onderwijs aan Hofkampstraat 5 en de naastliggende woningen op Hofkampstraat 7 en 9. Door de klap, die enorm moet zijn geweest, werden alle drie de gebouwen grotendeels verwoest.

Er ontstond een geweldig inferno, waarbij ook enkele panden aan de overkant van de straat vlam vatten.

De Hofkampstraat in 1917. Links de Christelijke school.

Tragische ramp

Bommenwerpers vlogen doorgaans hoog over bezet Nederland naar doelen in Duitsland, maar lieten Almelo ongedeerd. Er blijkt in Almelo 419 keer luchtalarm te zijn afgegeven gedurende de oorlogsjaren. Dat bleef meestal zonder gevolgen, maar een enkele keer ging het mis. Als gevolg daarvan besloot het gemeentebestuur van Almelo dat er op 26 juli 1942 een rampenoefening moest worden gehouden. Het scenario daarvoor is gezien de latere gebeurtenissen opmerkelijk, want in de oefening was er een bommenwerper neergestort in de Hofkampstraat, bij de Christelijke school.

Hoe enorm accuraat deze oefening is geweest, bleek op 23 september 1944. Op Hofkampstraat 7 woonden Jan Bernard Netelenbos en zijn vrouw Jansje. Hun dochter Riekje was met haar man en achterneef Max Netelenbos op bezoek. Zij woonden in Sevenum, Limburg. Aangenomen mag worden dat ze voor langere tijd in Almelo logeerden, omdat het bereiken van het zuiden vanwege de oorlogshandelingen rond Arnhem te gevaarlijk was. Ook Max' zus Anette uit Amsterdam was aanwezig. Wellicht was zij gestrand als gevolg van de spoorwegstaking die een week daarvoor was ingegaan. Door de impact van de crash werden Riekje en Max, beiden in pyjama, op straat geworpen. Hun kleding stond in brand. Zij zochten hulp bij de familie Akkerman, waar de heer des huizes kans zag de brandende kleding

te doven. Beide slachtoffers werden naar het Sint-Elisabethziekenhuis gebracht.

De fabrieksbrandweer van textielfabriek Bendien was het eerst aanwezig en begon onmiddellijk met blussen. Ook Blokploeg 24 van de Gemeentelijke Luchtbeschermingsdienst, gevestigd aan de Bavinkstraat, was snel ter plaatse. Uit het verslag van de Blokploeg kan worden opgemaakt dat "...met gevaar voor eigen leven het lid B. Kuiper [...] erin slaagde mevrouw de weduwe Krijgsman-Gombert, wonende Hofkampstraat 9 uit het grotendeels ingestorte en geheel verbrande perceel te redden. Een poging om ook mejuffrouw Gerda Marie

Krijgsman uit het perceel te redden moest

worden gestaakt, daar het vuur inmiddels te groote afmetingen had aangenomen." Tientallen buurtbewoners hielpen de inmiddels ook gearriveerde gemeentebandweer met het reddingswerk. Dat moet een vreselijke ervaring zijn geweest. Barry Somberg, zoon van een buurtbewoner uit die tijd en zelf ook nog steeds in de buurt woonachtig, vertelt desgevraagd dat zijn vader om die reden nooit over de

gebeurtenissen heeft willen of kunnen praten.

Ontsnapt

Even terug naar het moment dat het bevel tot verlaten van het vliegtuig werd gegeven. Staartschutter Fellows, die gevangen zat achter de vlammenzee die binnen en buiten de romp van het toestel woedde, draaide zijn geschutskoepel zodanig dat het openen van de toegangsdeur tot de koepel hem toegang tot de buitenlucht bood. Dat hij juist die avond bij wijze van proef een Irving pilotenparachute droeg, waardoor hij geen standaard parachute hoefde te halen en aan te trekken, redde zijn leven. Hij landde nu veilig in Deldenerbroek, in een weiland aan de Langestraat. Nadat hij de parachute had verstopt klopte hij aan bij een nabijgelegen boerderij. Een vrouw deed de deur open. De boer, in eerste instantie wantrouwig vanwege het late tijdstip en de voor hem onbekende taal, bood hem toch onderdak. De volgende dag werd Fellows, inmiddels gestoken in burgerkleding, op de fiets overgebracht naar een nieuw schuiladres door de toenmalige directeur van Servo Delden, de heer Rozenbroek. Hij werd afgeleverd bij de boerderij van de familie Pierik, waar zoon Johan in het verzet zat, aan de Slaghekkenweg in Bentelo.

Eind november volgde een inval bij de boerderij. Men neemt aan dat een Duitse dame die regelmatig producten kwam kopen op de boerderij onraad heeft geroken. Binnenvallende Duitse soldaten zochten een radio die in een muur verstopt zou zijn. Juist daar waar die daadwerkelijk verstopt zat maakte een koe stampij,

waardoor het apparaat niet ontdekt werd en de soldaten afdropen. Fellows had zich met enige andere onderduikers op de hooizolder boven de stal verborgen en ontkwam zo aan gevangenneming. Toch werd besloten Fellows te verhuizen. Henk en Cato Schage aan de Dennenbosweg in Hengelo boden hem onderdak. Daar waren ook twee bemanningsleden van Lancaster LM 658, die op 12 augustus 1944 was neergestort, ondergedoken. Fellows beleefde er de bevrijding van Hengelo op 3 april 1945 door Engelse troepen. Hij overleed op 5 mei 2021 in Birmingham, 96 jaar oud.

Hoewel Fellows aangaf als tweede te zijn gesprongen, doet zijn plaats van landen vermoeden dat hij de eerste was. Rugschutter Teddy Ravenhill sprong door het vuur om bij het ontsnappingsluik te komen. Hij landde, zwaar gewond aan gezicht en handen, aan zijn parachute langs de spoorlijn tussen Almelo en Zenderen. Hij werd aangetroffen door de plaatselijke 'lijnwachter', een groep burgers die, onder dwang van de bezetter, de spoorlijn moest bewaken om sabotage te voorkomen. Ravenhill werd nog diezelfde nacht het Almelo'se politiebureau binnengebracht en verhoord. Na verpleging in het Elisabethziekenhuis, bracht hij de rest van de oorlog door in Stalag Luft III, een Duits krijgsgevangenenkamp in Sagan, Neder-Silezië (tegenwoordig Polen). Na de oorlog keerde hij terug naar Groot-Brittannië.

Na de crash

Daags na de crash bleken Gerda Krijgsman, Johan Bernard, Jansje en Annette Netelenbos vermist. Riekje en Max Netelenbos waren nog in leven maar overleden in de dagen erna. De stoffelijke resten van de vermisten en bemanningsleden werden in de navolgende dagen tussen de puinhopen aangetroffen, evenals persoonlijke bezittingen van bewoners en bemanningsleden gevonden. Politierapporten melden meerdere eerlijke vindsters. Mevrouw Krijgsman, moeder van Gerda, was lichtgewond en vertrok in 1946 naar het zwaargehavende Rotterdam, haar geboorteplaats. Tien jaar later keerde ze echter terug naar Almelo en overleed in 1973, 86 jaar oud.

Oorlogsgraven

In eerste instantie was onduidelijk hoeveel bemanningsleden het neergestorte vliegtuig aan boord had. Bommenrichter Bill Burns zat ten tijde van de crash in de voorste geschutskoepel. Hij werd als enige van de bemanningsleden geïdentificeerd aan de hand van zijn identiteitsplaatje en werd op 26 september begraven; zijn krijgsmakkers op 2 oktober. De lichamen van bemanningsleden Stone, Hill en Matthews waren onherkenbaar, evenals dat van de heer J.B. Netelenbos. Hun stoffelijke resten zijn gezamenlijk begraven op de Algemene Begraafplaats in Almelo. Scales en Aldred kregen ieder een eigen graf en konden na de oorlog worden geïdentificeerd. De overige leden van de familie Netelenbos zijn in een familiegraf op de Algemene Begraafplaats ter aarde besteld. Wat er met de stoffelijke

resten van Gerda Krijgsman is gebeurd is onduidelijk. In eerste instantie werden de militaire graven door de bezetter voorzien van een houten kruis met Duitse opschriften. Ergens tussen 1945 en '47 werden de houten kruizen vernieuwd, met Engelse opschriften ditmaal. De huidige gedenksteden zijn van later datum.

De graven van de omgekomen bemanning werden na de oorlog door inwoners van Almelo geadopteerd. Het graf van sergeant E. Hill werd geadopteerd door J.J.G. Elhorst – Donker, dat van sergeant F.M. Matthews door Ds. W.G. Boon, officer N. Aldred door G.A. Gerritsen, sergeant F.A. Scales door M. Klokman, Lieutenant R.E. Stone door J. Klok en het graf van William S. Burns door A.F. Buiter.

De grafsteen van Burns is onlangs vernieuwd. Na 75 jaar werd het RAF-embleem vervangen door het correcte van de RCAF.

Roy Fellows is na de oorlog meermalen in Twente geweest om de gebeurtenissen te herdenken en helpers van destijds te ontmoeten. Nabestaanden van de bemanningsleden bezoeken nog met enige regelmaat de graven. Gezagvoerder Donald Stone was enig kind van Edward en Lilian Stone. Ook zij zijn meermalen in Almelo geweest. Na hun overlijden werd hun as in 1989 uitgestrooid in het graf van hun zoon.

Op de plaats van de crash is nooit een gedenkteken opgericht. Misschien wilden de buurtbewoners de indrukwekkende gebeurtenissen zo snel mogelijk vergeten. Sommige van de huidige buurtbewoners weten niet meer wat er 78 jaar geleden gebeurd is . . .

Met dank aan: RAF Air Historical Branch, NIMH, AVOG Lieveelde, Gemeente Almelo, Historische Kring Almelo, Theo Boiten, Roy† en Don Fellows, Brenda Forer-Burns, Jan Groothuis en Riky Groothuis-Pierik, Coen Cornelissen sr. (Albergen), Coen Cornelissen jr. (Almelo) en vele anderen.

A.N.V.I.A.

Algemeene Nederlandsche Verlichtings Industrie Almelo

Door Hanschristiaan Krol

Almelo textielstad. Dat is het beeld van Almelo tot in de jaren zestig van de vorige eeuw. Ondanks de komst van Texas Instruments en Philips na de oorlog werkte het overgrote deel van de Almelo'se arbeiders in spinnerij, weverij of confectie. Toch verdient het beeld nuanceren. In de zomer van 1933 arriveerde een trein uit Berlijn met de machines om armaturen voor lampen te produceren. Het nieuwe bedrijf "de Algemeene Nederlandsche Verlichtingsindustrie Almelo" zou met succes tot diep in de twintigste eeuw haar lampen produceren. De geschiedenis van dit bedrijf is echter ook de geschiedenis van haar joodse eigenaren en hun lot. Gevlucht voor de Nazi's in 1933 en toch door het cynisme van de geschiedenis vernietigd.

Max Liebert was zakenman en ondernemer. Geboren in 1874 in Graudenz nu Grudziadz. Toen een Duitse vestingstad, nu een stad in Polen. Met geleend geld van zijn vader kocht hij in 1906 in Kreuzberg Berlijn het bedrijf Lessmann Moset. Onder de naam L.Moset Nachf. bouwde hij het bedrijf om en ging lampen produceren. Met zijn echtgenote Käte Lewinsohn, geboren en getogen in Berlijn en zoon Werner woonde het gezin Liebert aan de Hohenzollernkors 70 in Tempelhof, waar een jaar later dochter Rosalie-Ilse werd geboren. ¹⁾

Groei

Liebert had het economisch tij mee. In die jaren op weg naar WOI verdubbelde de industriële productie in Duitsland. Bedrijven als Siemens, Bayer en Krupp zijn in die jaren groot geworden. Duitsland nam de leidende rol van Frankrijk op het Europese vasteland over en begon op militair en economisch gebied Engeland naar de kroon te steken. Het was echter niet genoeg. De Keizer en de clique rondom hem eiste "een plek onder de zon" met als resultaat een twee fronten oorlog, die Duitsland in 1918 verloor. Max en zoon Werner werd de frontdienst in de loopgraven bespaard. Max was te oud, Werner te jong. Liebert zette zich tijdens de oorlog in voor het Duitse Rode Kruis en ontving in augustus 1918 als dank de Rode Kruismedaille derde klasse. Na het aftreden van de keizer en zijn vlucht naar Nederland werd Duitsland een Republiek, verscheurd door interne tegenstellingen en verlamd door de harde eisen van de overwinnaars. In 1923 sloeg een gruwelijke hyperinflatie toe. Een kilo brood kostte in november meer dan 220 miljard Reichsmark. Toch slaagde Max Liebert er in zijn bedrijf door de jaren twintig te loods. De Duitse economie herstelde zich en groeide na 1924. Liebert breidde uit. In diezelfde periode

is hij (mede)oprichter van een fonds ter ondersteuning van oorlogswaarden en weduwen. In het najaar van 1929 keert het economisch tij opnieuw voor Duitsland. In oktober stortte de beurs van New York in. Goedkope dollar leningen uit de VS werden abrupt gestopt. De werkloosheid steeg met sprongen. In 1933 waren er 6 miljoen werklozen, een derde van de beroepsbevolking. Het betekende het einde van de democratie en de Weimar Republiek. De Nationaal Socialisten o.l.v. Hitler met 2.6% van de stemmen in 1928 klommen naar 44% van de stemmen en zetels in de Rijksdag in 1933.

Emigratie

Met de stormachtige groei van de NSDAP werd ook het antisemitisme van de Nazi's over Duitsland uitgestort. De familie Liebert liberaal Joods, maar bovenal Pruisisch ²⁾ werd er keihard mee geconfronteerd. Na de "Machtsovername" van de Nazi's in maart 1933 werden Joodse winkeliers en bedrijven geboycot en Joodse ambtenaren ontslagen. De grootste klant van Max Liebert de Städtische Elektrizitätswerke viel daardoor weg. Op advies en aandringen van zoon Werner werd besloten te emigreren. Werner was de commerciële man binnen het bedrijf. Hij onderhield de contacten met de klanten o.a. de Bijenkorf, maar ook met Eduard de Leeuwe de eigenaar van het grote Almelo'se warenhuis "de Dageraad" op de hoek van de Oranjestraat/Grotestraat. De Leeuwe vond een woning voor de familie aan de Parkweg en een fabriekshal aan het Overijsselskanaal om de productie van verlichtingsarmaturen voort te kunnen zetten. De knoop werd doorgehakt. Twee derde van het bedrijf moesten de Lieberts na de "Zwangsverkauf" in Berlijn achterlaten om te ontsnappen aan de Nazi's. Het fabrieksdeel waar de onderdelen voor verlichtingsarmaturen werd geproduceerd mocht naar Nederland verplaatst worden. In augustus 1933 arriveerde vervolgens een trein met drie wagons uit Berlijn op station Almelo. Onder de naam "Algemeene Nederlandsche Verlichtings Industrie Almelo" werd A.N.V.I.A. in september ingeschreven bij de Kamer van Koophandel met als adres Haven NZ 79. Een maand later deelt A.N.V.I.A. mee dat het zich gevestigd heeft in Almelo "met 35 personeelsleden en de modernste apparatuur voor een productie tot 500 lampen per dag, zoals armaturen, lampenkronen, lees- en schemerlampen op alabaster en marmer gemonteerd". Het jaar daarop trouwde dochter Ilse met Fritz Kaufmann de zoon van

een arts uit Göttingen. Fritz zorgde voor een financiële impuls door medefirmant te worden met een bedrag van 10.000 Reichsmark. Een mooi reclamemoment is de eerste raadsvergadering van dat jaar waarin de Almelse burgemeester Sichterman mededeelt dat hij graag de bureaulamp, aangeboden door A.N.V.I.A., aanvaardt voor de burgermeesterkamer.

De Duitse bezetting

Vanaf de zomer van 1940 werden door de Duitse bezetter de eerste anti-Joodse maatregelen genomen, die de volgende twee jaar in hardheid en meedogenloosheid toenamen. Na een eerste verbod op ritueel slachten werden Joden in overheidsdienst ontslagen en als docent geweerd. In de loop van 1941 vinden de eerste razzia's en transporten naar Mauthausen plaats. Stapsgewijze werden de Joodse Nederlanders geïsoleerd met een avondklok en de gele ster gevolgd door de eerste deportaties naar Westerbork. In het voorjaar van 1942 mag Max Liebert A.N.V.I.A. niet meer binnen. Zijn bedrijf wordt onteigend. Een Verwalter, een zekere Brödel, neemt de leiding van het bedrijf over, terwijl zoon Werner nog een aantal maanden getolereerd wordt. Het noodlot slaat helemaal toe in 1943. Werner weet zijn ouders, ziekelijk als ze zijn, nog onder te brengen in het Elisabeth Ziekenhuis, maar ze worden opgehaald en naar Westerbork getransporteerd. Eind mei volgt het transport naar Sobibor en de dood. Werner zelf weet onder te duiken, maar wordt opgepakt, wanneer hij van het ene naar het ander onderduikadres trekt. Hij sterft in Auschwitz in september.

Onderduik

Fritz en Ilse Kaufmann konden dat voorjaar van 1943 onderduiken bij de familie Norder in de Vriezenveensewijk. Twee jaar lang leefden ze op een aardappelzolder van een paar vierkante meter waar ze alleen gebukt of kruipend zich konden verplaatsen. Buiten kwamen ze nauwelijks, zeker niet in het laatste oorlogsjaar omdat een groep Duitse soldaten in de buurt ingekwartierd was. Luizen, vlooiën en ratten

waren gezelschap. Toen op 5 april 1945 de Duitse troepen vluchtten richting Zwolle en Groningen was een kar nodig om terug te keren naar Almelo. Ze konden nauwelijks lopen. Hun huis aan de Aastraat werd door anderen bewoond. Parkweg 51 het huis van Max, Käte en Werner stond leeg, maar was niet beschikbaar, want een Almelse ambtenaar wees het toe aan een bevriend echtpaar. Fritz en Ilse konden een huis huren aan de Esheksweg ingericht met meubels van de Parkweg, die met moeite losgepraat werden.

Een nieuwe start

Ilse verloor haar ouders en broer Werner. Fritz een deel van zijn familie in Duitsland. Voor de enkeling die terugkeerde uit de kampen was de ontvangst vaak nog harder. Huizen bleken onteigend. De verkoop gelegaliseerd door corrupte notarissen en niet meer opeisbaar.

De Nederlandse ambtenaar paste de wet direct en emotioneel toe. De sfeer was: "niet zeuren de schouders eronder. Voor ons was het ook geen pretje". Nederland ging na de euforie van de Bevrijding de periode van "opbouw en herstel" in. Fritz en Ilse besloten de draad ook weer op te pakken toen vrij snel na de bevrijding werknemers van A.N.V.I.A. vroegen wanneer het bedrijf weer opgestart zou kunnen worden. Die eerste jaren na de oorlog waren zwaar. Fritz Kaufmann moest op zoek naar machines om het metaal voor de lampen te snijden, vormen en spuiten. De fabrieksgebouwen aan de Haven NZ stonden leeg. De machines waren gestolen. Of hij ze weer opspoorde of andere wist te vinden is onbekend, maar hij slaagde er in de

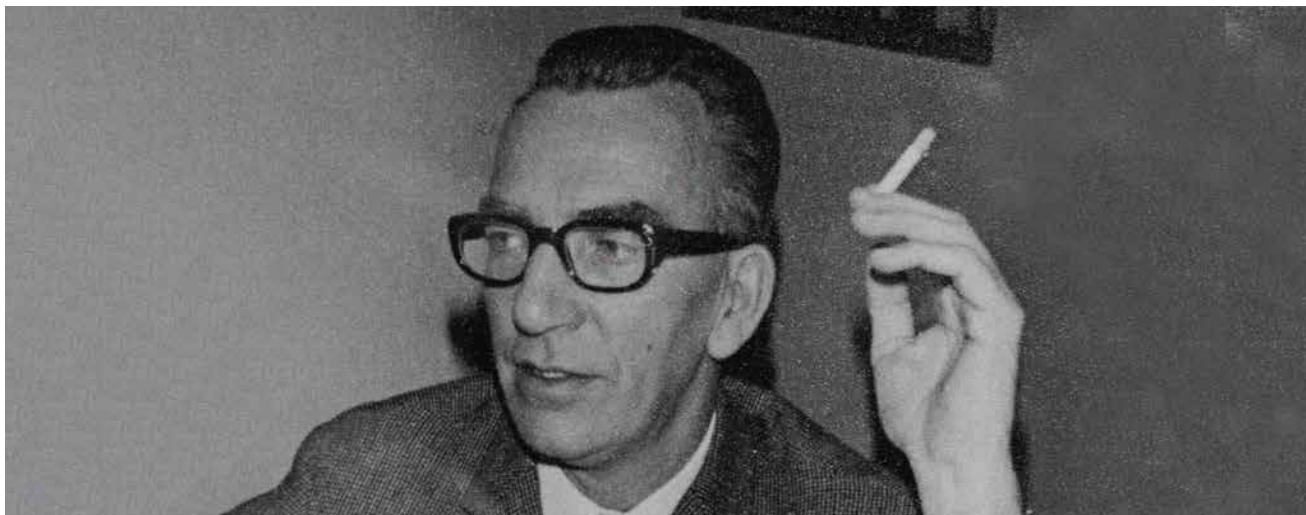
Fritz Kaufmann op de tentoonstelling "Herrijzend Twente" in juli 1946; tent 15, stand A.N.V.I.A.

productie weer op gang te brengen. Een ander probleem was de inkoop van buizen en platen voor de productie van de armaturen. Hij reed in zijn Opel Kapitän, begraven door garage Kleissen en hersteld door Kleissen, regelmatig naar Amsterdam. Hij moest daar pleiten en praten om voldoende voorraden messing en aluminium toegewezen

te krijgen. De doorstart lukte. A.N.V.I.A. krabbelde weer op. Op een foto genomen kort na de oorlog staat Fritz Kaufmann op een beurs in zijn stand. Een tiental lampen uit zijn assortiment zijn zichtbaar. Pianolampen, schemerlampjes, hanglampen en bureaulampen in Bauhausstijl. De merknaam gespeld als A.N.V.I.A. Het bedrijf met zijn 35 werknemers produceerde vrijwel alleen voor de binnenlandse markt. Af en toe haalde hij een groot project binnen zoals de verlichting van het Algemeen Ziekenhuis aan de Brugstraat.

Kanteljaar

In 1952 stierf Fritz Kaufmann. Hij was 51. Ilse Kaufmann stond er toen alleen voor. Ze moest een gezin draaiende houden met drie kleine kinderen en leiding geven aan een fabriek met veertig man personeel. Voor de dagelijkse leiding van het bedrijf werd daarom een directeur aangetrokken, terwijl de Firma werd omgezet in een N.V. waarin naast Mevr. Kaufmann H.M. Hedeman Joosten plaats nam. Zelf directeur eigenaar van de textielfabriek op het Sluitersveld. Het maatschappelijk kapitaal van de N.V. bedroeg f 200.000,00.

Jan Hoogervorst

Het belangrijkste moment van dat jaar is echter de ontmoeting tussen Ilse Kaufmann en Jan Hoogervorst op een beurs, waarschijnlijk in Utrecht. Het klikte tussen haar en de ontwerper. Hoogervorst was een dertiger met een bouwkunde opleiding en een uitstekend tekenaar en aquarellist. Hij illustreerde na de oorlog catalogi voor meubelfabrieken waarmee de vertegenwoordigers op pad gingen naar winkel en warenhuis, zoals de Bijenkorf. Op die manier rolde hij de designerwereld in. Hij maakte op zolder in Haarlem in die beginjaren 50 al verlichtingsarmaturen, toen tussen hem en Ilse Kaufmann de afspraak werd gemaakt om te gaan ontwerpen voor A.N.V.I.A. Met zijn eigen ontwerp bureau Interdesign leverde hij tot eind jaren zestig jaarlijks een nieuwe collectie. Het werden de topjaren voor A.N.V.I.A. en Hoogervorst. Met zijn enorme kennis van materialen en onderdelen en de toepasbaarheid daarvan ontwierp hij

zijn ontwerpen zó, dat de fabriek ze als een 'IKEA-produkt' van tekening af kon maken. A.N.V.I.A. haalde zelf ook grote opdrachten binnen zoals de Jaarbeurs Utrecht, het ANWB kantoor in Den Haag en ook de verlichting op schepen van de Holland Amerika Lijn, zoals de Statendam. Hoogervorst op zijn beurt verwierf met Interdesign ook grote opdrachten. Hij kreeg b.v. in 1968 de opdracht om de verlichting voor Schiphol te ontwerpen. Siemens en Philips hadden het nakijken. A.N.V.I.A. maakte dan voor zo'n project de lampen. Dat waren waarschijnlijk ook de jaren waarin A.N.V.I.A. forse winstcijfers liet zien. Eind jaren vijftig verhuisde het bedrijf dan ook naar een nieuwe fabriek aan de Bornerbroeksestraat.

Het einde

Eind jaren zestig besloot Ilse Kaufmann zich uit de zaak terug te trekken. Zij verkocht haar aandeel aan de zittende directeur, die het bedrijf voortzette tot begin jaren tachtig. A.N.V.I.A. wordt dan verkocht aan een lamellenfabriek in Rijssen. Het lijkt het einde van het bedrijf, maar ANVIA maakt een derde doorstart. De A.N.V.I.A./Hoogervorst lampen worden sinds 2014 weer op de markt gebracht. De

modellen zijn tijdloos en overstijgen de jaren zestig. Eén van de modellen kreeg de naam: "de directeur" vernoemd naar Fritz Kaufmann.

Met dank aan Hans en Frits Kauffmann voor de waardevolle informatie die ik van hen ontving. Er is ook ruim gebruik gemaakt van de site: "ANVIA de story so far". Tevens mijn dank aan Arjen Hoogervorst voor de informatie die hij over zijn vader gaf.

¹⁾ Daar liggen nu twee Stolpersteinen.

²⁾ Max Liebert was o.a lid van de Kyffhäuser-Bund een Pruisische veteranen organisatie waarvan hij een erekruis 2de klasse van ontving.

Bendien in oorlogstijd

Door Michiel Bendien

Bendien's Confectiefabrieken in Almelo, en een veel kleiner, twee jaar oud bedrijf in Emmen, telden in 1940 rond 1600 werknemers, 1450 jonge vrouwen, grotendeels werkzaam achter naaimachines. Ongeveer 150 mannen werkten vooral op de perszaal, in het magazijn, op kantoor, als afdelingschefs, bij de afwerking of completeer, en in technische functies. Het was de grootste kledingfabriek in Nederland met merken als Oxford herenkleding en Beva bedrijfskleding. Eén op de tien Nederlandse mannen droeg een Oxfordpak. Het was voor die tijd een modern bedrijf, in technisch en sociaal opzicht, het was Amerika in Almelo, zoals wel werd geschreven. De leiding was 45 jaar lang in handen van Albert Bendien, een ware captain of industry die de fabriek tot grote groei en bloei bracht, in de sporen van zijn vader Isaac, de stichter van het bedrijf. In de jaren dertig begon Albert zijn jonge neven op te leiden. Door ze vele stages in buitenlandse fabrieken en winkelbedrijven te laten lopen en ze op excursies naar Amerika te sturen, om nieuwe machines en productiemethoden te bestuderen. Deze neven zijn Tjeerd en Carel Bendien, welke laatste zijn economiestudie in Amsterdam afbrak. De broers werden na 1934 mededirecteuren van de firma en kregen veel vrijheid van hun oom Albert om zich te ontwikkelen.

De 10e mei 1940 was een normale werkdag in de fabriek. Eenheden van de Duitse Wehrmacht vertoonden zich nog niet in het centrum van Almelo. Op instigatie van Albert Bendien kwamen de Almeloze fabrikanten

bijeen. In de ontstane paniek werd weinig zinnigs gezegd en geen strategie naar de bezetter toe geformuleerd. Eén opmerking van een fabrikant bleef directiesecretaris Schuurman evenwel bij: dat Hitler was binnengevallen om direct te kunnen profiteren van ons economisch potentieel ten dienste van zijn oorlogsinspanningen. Bendiens Confectie profiteerde al tientallen jaren lang van grote opdrachten voor Defensie, het toenmalige Ministerie van Oorlog. Maar nu werd die enorme voorraad legerstof en uniformen een groot probleem. Een levende ketting van magazijn naar ketel werd gevormd om Nederlandse legeruniformen in pakken van tien in de oven op te stoken. Dat ging spoedig mis. De schoorsteen verstopte, de stevige uniformen wilden niet goed branden. Enorme rookwolken met flarden stof verduisterden de Almeloze hemel. Zwarte smeulende smurrie bleef over, en de nog grotendeels intacte voorraad werd verborgen.

Directeur Tjeerd Bendien, reserveofficier, wilde zich bij zijn legeronderdeel in Voorschoten voegen en werd door zijn broer Carel in zijn Franse Talbot weggebracht, maar in Wierden en bij Rijssen lagen al bommen op de weg om de Duitse opmars te vertragen. Achterop motorfietsen, waaronder eentje van een koerier van de Twentsche Bank met een goudvoorraad, bereikt hij de IJssel. Zijn uniform in een tas, zijn laarzen vergeten, en na een oversteek met een bootje, opgebracht als spion door landgenoten. Want zo gingen ook Duitsers te werk, met Nederlandse uniformen. Met een autobus vol militairen, in vrachtauto's

en zelfs nog in een rijdende trein met evacu  s, kwam hij tenslotte aan in Voorschoten, waar in militair opzicht een chaotische situatie heerste. Opgevangen door de familie Eelkema, waar hij sinds zijn inkwartiering tijdens de mobilisatie van 1939 al gelegerd was. Er werd niet gevochten, verkeerscontroles waren zijn taak.

Na de capitulatie wordt door het mannelijk personeel van de knipzaal en het magazijn met van thuis meegenomen schoppen schuilloopgraven tegen bombardementen op het fabrieksterrein gegraven. Werktijdverkorting volgt. En gelden voor uitkeringen worden gereserveerd. Spoedig ontstonden namelijk tekorten aan grondstoffen als garen, spelden, naalden, touw en papier. Knopen uit Amerika kwamen niet meer aan. Leveringen van wol- en katoenindustrie stagneerden. De Duitse autoriteiten maakten zich meester van de Nederlandse grondstoffenvoorraden die door de regering voor 1940 waren aangelegd. Maar er was tijdelijk een uitweg. Carel Bendien reisde als een bezetene Duitsland af om gebruik te maken van een Duitse exportpremie. Het Derde Rijk had dringende behoefte aan harde valuta. In een half jaar tijd kocht hij zoveel mogelijk kilometers kwaliteitsstoffen voor loden jassen en tweedstoffen in van Duitse textielfabrikanten. Eind 1940 werd deze weg afgesneden, de verordening opgeheven.

Na een maand van hamsteren onder de Nederlandse bevolking ging overigens vanaf juni 1940 textiel en kleding op de bon, en met die magere textielkaart waren de punten door de consument snel uitgegeven.

Albert Bendien trekt zich op 30 mei 1940 terug als directeur. Hij is joods, heeft geen illusies over het Derde Rijk sinds de Kristallnacht in 1938, en besluit de Duitsers voor te zijn in de verwachte anti-joodse maatregelen. Ook zijn broer in Arnhem, ook Carel geheten, trekt zich terug als commissaris. Al in 1939 brengt Albert zijn kapitaal in veiligheid door alle beleggingsfondsen op het Europese continent te liquideren en tal van Amerikaanse, maar ook Britse en Zuid-Afrikaanse fondsen aan te kopen. Albert is gemengd gehuwd en trekt zich terug in zijn villa aan de Bornsche straat. Als de situatie ook voor hem te onzeker wordt, duikt hij af en toe onder bij een overbuurvrouw, en beschikt als het moet over een vervalst persoonsbewijs. Albert werpt zich vervolgens op de teelt van groenten en aardappelen in zijn tuin, en doet dat niet onverdienstelijk volgens de familie.

De Nederlandse en Duitse beschermers van het bedrijf.

Albert's strategie om het bedrijf te beschermen door vroegtijdig buitenstaanders binnen te halen, begint al al in juni 1940. Via het netwerk van A.W. Kalff te Velsen, van de Hoogovens, gehuwd met Bella Bendien, worden nieuwe commissarissen geworven buiten familiekring. Mr. Dr A. C. Oltmans, procureur-generaal te Amsterdam, en auteur van een werk over Romeins Recht, die spoedig evenals A. W. Kalff toegevoegde directeuren worden naast Tjeerd en Carel Bendien. Nieuwe commissarissen

van de vennootschap zijn mr J. Talma te Blaricum, en via Oltmans wordt in november 1940 F.W. Koenigs te Haarlem aangetrokken, bankier en zakenman van Duitse origine, in 1939 tot Nederlander genaturaliseerd.

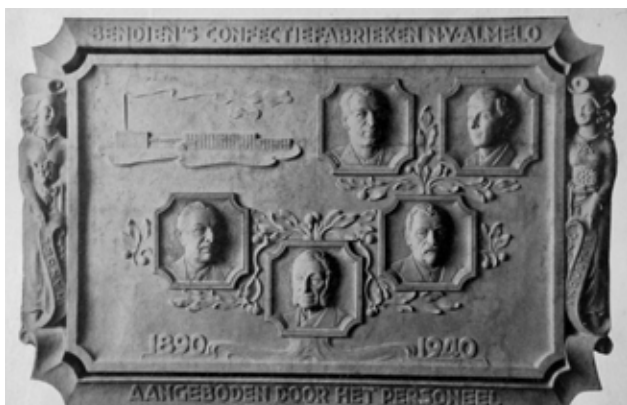
De naam Franz Koenigs is in onze tijd vooral bekend door de strijd om het eigendom van de vermaarde Koenigs kunstcollectie tussen enkele van zijn nakomelingen en de Nederlandse Staat. Franz Koenigs is goed ingevoerd in de relaties van leidende Duitse industriëlen. En beweegt zich in Duitse anti-nazi kringen. Of hij als inlichtingenbron fungeerde voor Britse diplomaten is de vraag en veel van zijn zakelijke activiteiten blijven in nevelen gehuld. Koenigs, afkomstig uit een katholieke Rijnlandse textielfamilie, vervulde commissariaten bij Duitse textielfabrieken en stoffenleveranciers van Bendien, onder meer in München-Gladbach. Zijn commissariaat bij Bendien is echter van korte duur. In mei 1941 komt hij bij een ongelukkige val tussen trein en perron op het station in Keulen om het leven. Geruchten over moord of zelfmoord zijn nooit bewezen. Tjeerd Bendien brengt tijdens de aandeelhoudersvergadering in december 1941 een warme hulde aan Franz Koenigs: -een bijzondere persoonlijkheid en dat hij van-groote steun was voor de N.V. in deze moeilijke tijden....

In de notulen van aandeelhoudersvergaderingen van Bendien in 1940 en 1941 duiken telkens nieuwe namen op. Aangetrouwde niet-joodse familieleden vullen het aandeelhoudersbestand op. De bevriende textielfabrikant Nico van Heek uit Enschede, en de Brabantse textielfabrikant Ch. F.J.M. van Spaendonck worden commissarissen van Bendien N.V..

December 1941 komt een nieuwe beschermer van Bendien in beeld in overleg tijdens een aandeelhoudersvergadering. Hans Wolf Karl Robert von Goerschen is zijn naam, afkomstig uit een oude Duitse adellijke familie, woonachtig te Wassenaar, van oorsprong jurist en bankier in Aken, in 1939 net als Koenigs tot Nederlander genaturaliseerd en houdt kantoor in de Alexanderstraat in Den Haag. Nico van Heek ziet de nieuwe ontdekking niet zo zitten, maar Oltmans prijst hem namens de directie van harte aan nadat ze hem hebben gesproken. Wat vermoedelijk niemand toen wist: von Goerschen zit in het Duitse anti-nazi verzet van adellijke kringen en legt contacten tussen deze Kreisauer Kreis, betrokken bij de latere aanslag op Hitler, en protestants-christelijke Nederlandse verzetskringen in zijn villa in Wassenaar. Januari 1944 geeft von Goerschen in een schrijven te kennen dat hij wil terugtreden als commissaris van Bendien. Tjeerd Bendien bedankt hem voor alles wat hij heeft bereikt voor het bedrijf, maar een concept brief waarin spijt over zijn besluit wordt betuigd, -en dank voor de vele en gewichtige diensten die U aan onze N.V. hebt bewezen-, lijkt nooit te zijn verstuurd. Die spijt had te maken met de in 1943 steeds heftiger geallieerde bombardementen op Duitse fabrieken. Ook confectieateliers werden een doelwit, en Bendien ontving brieven met smeekbedes om hulp van "Freunde" die het potentieel van intacte Nederlandse kledingfabrieken

wilden benutten. Beschermers zoals von Goerschen waren daarom uiterst nuttig om Duitse pogingen het bedrijf over te nemen af te weren of extra leveringen aan deze Freunde tegen te gaan. Door relaties in te schakelen en hartstochtelijke pleidooien bij de instanties voor het bedrijf, dat het immers al zo moeilijk had. Von Goerschen wordt op 5 december 1944 in Den Haag door de Gestapo gearresteerd in de nasleep van de aanslag op Hitler, en in april 1945, terwijl het Rode Leger voor de deur staat, in een Berlijnse gevangenis door de nazi's terechtgesteld.

Dr Küsel, Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, afdeling Wirtschaftsprüfstelle in dienst van Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete, Korte Vijverberg, Den Haag, verstuurt op 1 oktober 1941 een schrijven aan Herrn Rechtsanwalt Calmeyer, Binnenhof 19, Den Haag waarin hij zijn twijfels uitspreekt over Calmeyer's uiteenzettingen over de familie Bendien.

Hans-Georg Calmeyer, Duits jurist, werd maart 1941 benoemd tot hoofd van de Entscheidungsstelle Abteilung Innere Verwaltung waar joden zich moesten registreren. Van de in totaal 5667 verzoek- of bezwaarschriften met veel gefingeerde bewijsstukken keurde hij er ongeveer 3700 goed, dat kwam neer op een vrijstelling, een levensreddende erkenning van niet-jood te zijn. De veel genoemde Calmeyer Lijst waar de overige verzoeken werden afgewezen. Ondanks een postume Israëliische Yad Vashem onderscheiding, voor deze advocaat in het naoorlogse Osnabrück, blijft zijn reputatie omstreden.

Dr Küsel schrijft verontwaardigd dat ondertussen bij Bendien opmerkelijke dingen gebeuren, *-es hat in der Firma eine interne Arisierung in der Weise stattgefunden, dass die beiden als Juden bezeichneten personen ausgeschieden sind, unter Übertragung der in ihrem Besitz befindlich gewesene Aktien auf die übrigen Mitglieder der Familie Bendien.* Verder onderzoek wordt verlangd naar afstamming en onderlinge verwantschap, -so rasch wie möglich- om de interne arisering goed te keuren of af te wijzen. Het onderzoek liep goed af.

Onderhandelingen en sluiptwegen

In het eerste oorlogsjaar merkte Bendien nog weinig van Duitse bemoeienis. Maar nieuwe instanties als de

Zentral-Auftragstelle, de Rüstungsinspektion en het Bekleidungsamt voor de confectie-industrie grepen in de loop van 1941 hardhandig in om het Nederlandse bedrijfsleven dienstbaar te maken aan de Duitse oorlogseconomie. Duitse officieren en fabrikanten liepen door de fabriek, om orders voor de levering van kleding voor te bereiden. Begeleid door Tonny Oltmans en Tjeerd Bendien. Oltmans was een bijzonder geslepen charmeur, die uiterst hoffelijk deze Duitsers bewerkte, hij bedotte ze waar ze bij stonden, vertelde Tjeerd Bendien decennia later, vol bewondering. Tjeerd liep dan achter de welbespraakte Oltmans aan, en voelde zich heel onbehaaglijk, onder de ogen van het boze personeel in de productie zalen dat ongewenste collaboratie vermoedde. Oltmans ging naar Den Haag, en naar Zwolle, om te onderhandelen met Duitse instanties. Ook zijn later zo veel bekendere zoon, Willem, komt dan in Almelo. A.W. Kalff, zoon van een vooroorlogse minister, kwam behalve een beetje deftig ook over als iemand met gezag, erg nuttig in het contact met veeleisende Duitsers. Tjeerd en Carel, hielden zich als kwetsbare halfjoden, gedeisd, en bleven meer op de achtergrond.

Herr Höhmann, Referent für Soziale Fragen in Zwolle, maakte Bendien ondertussen al snel duidelijk wat de speelruimte voor het niet nakomen van of weigering van orders inhield. Het aanstellen van een Verwalter, de Duitse overname van het bedrijf.

Bendien sjoemelde jaar in, jaar uit, met cijfers over de productiecapaciteit die de helft hoger was dan opgegeven. Om zoveel mogelijk productie voor de binnenlandse markt te behouden. Dat lukte tot op zekere hoogte, ongeveer

twee miljoen stuks kleding in die bezettingsjaren bereikten toch de winkels. Herencostuums en herenjassen, pantalons en colberts, kinderpakjes en kinderjassen, culottes oftewel korte- of kniebroeken, en bedrijfskleding. -Geen vrije capaciteit voor orders Duitse Wehrmacht of Verlagerung-. heette het dan in hun schrijven aan instanties. De gedwongen leveringen van kleding gingen naar de Impex, en die weer via het Rijksbureau Distex naar Duitsland. De Duitsers ontdekten door de archieven van het Ministerie van Oorlog te bestuderen, de verborgen voorraden Nederlandse uniformen op de zolders bij Bendien. Die werden nu vermaakt met kleine aanpassingen aan de kraag tot Wehrmachtuniformen.

Naaisters verstopten regelmatig opwekkende briefjes in de uniformen met teksten als: Dass du bald verrecken darfst. Wat weer tot angstige reacties bij de directie leidde. Witte tropenuniformen van lichtere stoffen voor het Afrika Korps van maarschalk Rommel kwamen door obstructie bij Bendien in 1943 te laat aan, want de strijd was al beslecht in het voordeel van de geallieerden. Nieuwe Duitse uniformen voor het Russische Oostfront hadden een witte en groene binnen- en buitenkant, met een omkeerbare binnenvoering van afvalwol (celwoldeken), geschikt voor zomer en winter. Vertraging van de leveringen was standaard, dreigementen met scherpe strafmaatregelen kwamen dan van het Hauptamt (der gewerbliche Wirtschaft). Fournituren als gespen en knopen raakten expres zoek, of waren er gewoon niet genoeg. Dan volgden bestellingen in Duitsland en dat leidde weer tot extra vertragingen. Afleveringen gingen door vele gebreken retour. Een nieuwe zending knopen uit Berlijn werd in de Loolee gegooid, bij een inbraak in het magazijn werden uniformen verknipt en vernield. Het gevolg was dat Duitse militairen de lopende band gingen bewaken in de fabriek.

Het sociale leven in het bedrijf ging gewoon door. Dat begon met een korfbalclub en een voetbalclub, een Bendien wandelvereniging Oxford, de dames in witte blouses en zwarte rokken, in rijen van drie, zingend door het Twentse land. Een kunst- en ontspanningsvereniging, en natuurlijk het blazersensemble Bendien's Fanfare. In het Sportpark werd een sportdag gehouden. Bendien's personeelsvereniging overkoepelde deze activiteiten vanaf april 1941, en telde 700 leden. Tjeerd Bendien stimuleerde

deze activiteiten, geïnspireerd door de jonge fabrikanten en industriëlen, die hij leerde kennen in de club De Sigaret in de jaren voor de bezetting. Vooral Philips was in sociaal en technisch opzicht een voorbeeld. In het voormalige magazijn van de fa Tegeler in de Grotestraat en later aan de Prinsenstraat opende Tjeerd een ontspanningslokaal voor het personeel. De bazen, de afdelingschefs, hielden toezicht. De toneelvereniging speelde er enkele kluchten, en het geheel werd afgesloten met muziek van de Happy Brothers. In dezelfde tijd kwam er een fabriekscommissie tot stand met vrij gekozen personeelsleden die de directie adviseerde. Voor de warme dranken en maaltijden in de kantine tijdens de middag was Bendien afhankelijk van de

leveringen van het Distributie-Bureau. Toen de schaarste toenam, werd een zwarthandelaar in Rijssen ingeschakeld die vanuit Zeeland met vervalste Belgische stempels de distributie omzeilde.

De staking van 1943

De aankondiging dat Nederlandse militairen opnieuw in krijgsgevangenschap zouden weggevoerd, leidde eind april 1943 tot wilde proteststakingen in de fabrieken, met name in Twente. Telefonisten van Twentse bedrijven gaven het nieuws aan elkaar door. Tienduizenden mensen verlieten fabrieken, werkplaatsen en kantoren. De Beauftragte des Reichskommissars voor Overijssel, K.G.G. Weidlich kreeg alle volmachten om de orde te herstellen. Avondklok, zo nodig bij verzet het vuur te openen, het opbrengen van gijzelaars, alle maatregelen om zo snel mogelijk de arbeidsonrust de kop in te drukken. Op 1 mei was er een bijeenkomst op het Almeloze gemeentehuis, waar Weidlich tekeer ging tegen

de burgemeester en een aantal aanwezige fabrikanten en dreigde met geweld met dodelijke afloop als niet een ieder weer naar het werk ging. Bij Bendien was alleen 50 man kantoorpersoneel aanwezig. Vele honderden meisjes ontbraken. Was müssen wir mit all diesen Mädchen machen, vroeg Weidlich zich af. Toen Tjeerd Bendien reageerde met: das müssen sie ja selber wissen, ontstak Weidlich in woede. Tjeerd krabbelde terug met de opmerking dat hij dat niet zo meende maar dacht dat Weidlich een grapje maakte. Na het onderhoud smeekte de directie het personeel weer aan het werk te gaan wegen de verwachte harde represailles. Ze gingen weer aan het werk, maar een aantal meisjes uit Rijssen was maandag niet aanwezig, broer Carel reed vergezeld door een baas met de kleine Fiat Topolino van Lexi Bendien, dat nog kon rijden, maar dan wel op het vlekkenwater Benzol, naar Rijssen, om ze op te speuren. Maar er werd zo hevig geschoten in de buurt van stakers van Ter Horst & Co, dat ze meteen onverrichterzake terug stoven naar Almelo.

Vorderingen en rooftochten

In het najaar van 1943 werd een groot deel van de voorraden grondstoffen verspreid over gehuurde magazijnen buiten Almelo, op last van de Sectie Confectie, om het goed te beschermen tegen luchtaanvallen. Dat bood Bendien de mogelijkheid de helft van de voorraad

niet aan te melden, en niet te specificeren om welke stoffen het ging. Dat ging een tijdje goed, tot in september 1944 de Kriegs und Rüstungsinspektion een soort van staat van beleg gebruikte voor rooftochten. Het zuiden van Nederland was al bevrijd en in deze paniek vorderden de Duitsers ongeveer 90% van de grondstoffen. Wagens van Aussenstelle Westen uit Boekelo laadden het goed in, terwijl de mannen van Bendien in enkele dagen tijd zalen, kelders, magazijnen en zelfs liftkokers dichttimmerden of metselden, en in verborgen tussenlagen goed verstopten. Nieuwe illegale magazijnen verborgen de kwaliteitsstoffen terwijl het toen minderwaardig beschouwde goed van kunstzijde, papierlinnen en melkwol in Duitse vrachtwagens verdwenen.

De Sicherheitsdienst (SD) ontdekte tal van magazijnen, sommige waren al eerder leeg geroofd door de commandant van kamp Ommen. De directie protesteerde toen maar Reichskommissar Seyss Inquart antwoordde met: 'Die Ware wird freigegeben, aber ins Reich geführt und nicht gezahlt'. Met allerlei gefingeerde documenten en snelle verplaatsingen van het goed werd met wisselend succes de rooftocht gesaboteerd. Geholpen door het feit dat een groeiend aantal corrupte Duitsers en Nederlandse foute rechercheurs in de loop van 1944 bereid bleek tot deals uit angst voor wraak na het naderende einde. In ruil voor kleding en stoffen. Het bleef voor de leiding een kwestie van voorzichtig aftasten of je niet ware gelovigen in de uiteindelijke Endsieg voor je had.

Tjeerd en Carel Bendien merkten vanaf september 1944 dat ze zich steeds minder konden verschuilen achter beschermers, en dienden zich zelf te redden uit gevaarlijke situaties. Oltmans kwam vaker niet dan wel naar Almelo, want de verbindingen waren slecht. Tjeerd fietste regelmatig naar het Bureau van dr. Dittrich in Hengelo, voor nieuwe documenten zoals Ausweise, die personeel en leiding voortdurend nodig hadden. Dittrich had vaak de gewoonte zijn bezoekers luid schreeuwend uit te schelden en dreigde ook wel met arrestatie als hem iets niet zinde. Tjeerd sliep weinig thuis, want hij stond op een gijzelaarslijst, als Duitse represaille voor aanslagen. De ondergrondse waarschuwde hem wanneer hij moest onderduiken. En op de fabriek kwamen regelmatig onwelkome Duitse bezoekers die stof of kleding wilden die de naaisters niet meer wilden maken. Werkmotivatie was laag, en bij elk luchtalarm, en dat was nu om de haverklap, stroomde het personeel tegen alle aanwijzingen in naar buiten om te kijken. Gelukkig was Ap Kalff wel aanwezig,

gezegd met een aantal nuttige contacten, uit zijn jaren bij de Hoogovens toen hij grondstoffen uit Duitsland betrok.

Het naderende einde en de Bevrijding

Tegen de bevrijding in april 1945 bleek het verbergen en de manipulatie van te overleggen gegevens succesvol. Twee derde van de voorraden stoffen- en kleding waren gered. Overalls werden al op een eerder tijdstip massaal uitgedeeld onder het personeel, officieel voor het onderhoud van de nieuwe moestuinen in de tuin rond de fabriek, alwaar oogst van bonen en aardappelen het magere voedselrantsoen aanvulde. Een nachtwacht moest

daar diefstal van groente voorkomen.

Niet geroofde machines waren eerder via Oltmans in veiligheid gebracht bij Twentse boeren die ze verstopten. In de zomer van 1945 kwamen veel machines van Bendien, met geallieerde hulp, terug uit Duitsland naar Almelo.

Zoals verwacht daalde de productie in die oorlogsjaren dramatisch, met

als dieptepunt 1944, en de maanden tot de bevrijding. Grote tekorten aan stroom en kolen deden zich gelden. Bendien pompte grondwater op, koelwater voor een stoommachine naast de smederij om in op te wekken stroom te voorzien. Turf als nieuwe brandstof werd gewonnen bij Vriezenveen. Maar dat was ruim onvoldoende om enige normaliteit te bereiken. Steeds minder werk leidde tot een leegloop van het vrouwelijke personeelsbestand, dat in vier jaren tijd inkromp van 1350 naar 350, het aantal mannen in de fabriek bleef op hetzelfde peil, 150, in deels gelukte pogingen ze te beschermen tegen de klauwen van het Arbeidsbureau en de Duitse eisen voor Arbeitseinsatz.

Eind maart 1945 was er geen stroom meer beschikbaar voor het bedrijf. De fabriek ging dicht. Geallieerde troepen naderden. Een chaotische uittocht van Duitse militairen en burgers op de wegen naar het oosten, gebombardeerd door de Engelsen, beheerste nu het beeld. Afgezien van laatste pogingen van de Ortskommandant nog mannen te ronselen voor het graven van tankversperringen voor de verdediging van Almelo werd het nu redden wie zich redden kon. Op de vlucht, meestal op gevorderde fietsen.

Bij de fabriek zag het er verschrikkelijk uit. Alle ramen praktisch kapot door het springen van de brug in de Holtjesstraat, schrijft Tjeerd Bendien op 6 april in zijn dagboek. Mislukte onderhandelingen tussen de

ondergrondse en de Duitsers over het inzetten van 6 kisten dynamiet resulteerden tevens voor een enorme ravage in de naaste omgeving. Enkele tientallen mannen van Bendien verschenen op de fabriek en ruimden glasscherven. Een net geschilderde Canadese vlag hing aan de luchtbrug tussen de fabrieksgebouwen aan weerszijden van de straat. Eindeloze colonnes Canadese militaire voertuigen, grote vrachtauto's, motorfietsen, maar ook transporten van andere nationaliteiten, waaronder Poolse eenheden, trokken door de Holtjesstraat. Ap Kalff en Carel Bendien gingen naar het gemeentehuis voor een eerste bespreking met het nieuwe bestuur over kolen en stroom. Canadese officieren, survey officers, bezochten de fabriek op zoek naar opslagruimte voor kaarten waar ze de naaizaal voor uitkozen.

April werd een moeilijke maand. Berichten uit het zuiden van het land kondigden dit aan. Lonen stegen daar met 20%, de werklust was gering, de productie laag, en veel meisjes gingen liever werken voor de Canadezen die veel beter betaalden. 18 april konden de drie Almeloze confectiefabrieken weer aan het werk, er was weer stroom. Maar de meisjes wilden 40 uur of korter werken, 48 uur uitbetaald krijgen en 25% loonsverhoging daar boven op. Onderhandelingen met de fabriekscommissie en kantoorcommissie over betere arbeidsvoorwaarden leverde weinig op. De communistische De Waarheid, in Twente in deze weken één van de grootste bladen, stookte het zaakje nog verder op. Ook hier in Twente werden de omstandigheden vergeleken met werken voor de Canadezen. Hoger loon, en vooral ook meer eten. Vertegenwoordigers van de arbeiders werden ontboden

bij het Militair Gezag die de situatie met het gebrek aan bijna alles, aan kolen, benzine, eten, transport, fietsbanden in het zuiden en hier uiteenzette. Veel werd er vergaderd in het schaftlokaal en ook Ben ter Brugge, voorzitter van de commissie van contact van het Militair Gezag kon het personeel niet vermurwen. Terwijl het westen nog was bezet.

Feest werd het pas op 5 mei, dansen tussen de nu niet lopende banden, op muziek van accordeonist Jaap Zaal, en even later van Bendien Fanfare die een hotsende polonaise begeleidde door de hele fabriek.

Het bedrijf moest opnieuw beginnen met tekorten aan alles, en de familie Bendien kon nu na vele maanden ook zelf eens kijken wat er nog over was van het interieur van hun vier Almeloze huizen. Die ze in 1944 op last van Duitse officieren ontruimden. Twee villa's aan de Bornschestraat kregen destijds nieuwe bewoners. Wehrmachtofficieren in de ene, en in de andere zetelde de Organisation Todt. In de Bolkshoek en Het Paradijs stonden de twee villa's van Carel en Tjeerd. Daar werden Italiaanse krijgsgevangenen ingekwartierd. Als dwangarbeiders werkten ze aan de V1 startbanen. Flodders van projectielen boorden zich door die huizen, die bovendien al eerder volledig waren uitgewoond. Gevolgd door plunderingen na de vlucht van de Duitsers. De familie verbleef tot lang na de bevrijding in zomerhuisjes in de nabije Wateregge en bij Bornerbroek, maar ook in de fabriek. Bevrijd met nog drie ondergedoken joodse familieleden en twee kindertjes uit andere joodse gezinnen.

Slimme Agnes pikt Heerlijkheid in

Door Gerard Brouwer

Jonker Hendrik, de heer van Almelo, zal best een verstandige man zijn geweest, maar tegen de verleidkunst van Agnes van Westerholt bleek hij niet bestand. Zij troggelde hem de hele Heerlijkheid af en dat leidde na zijn dood tot veel krakeel en strijd. Onderwijl woedde in Twente de Tachtigjarige Oorlog, waarbij Almelo veelvuldig te maken kreeg met strooptochten en overvallen door groepen soldaten. Veel langer dan in Holland en Zeeland zou de oorlog in Twente het leven ontwrichten.

Het was wel een beetje vreemde akte die jonker Hendrik van Hekeren van Rechteren, heer van Almelo, in 1521 liet opmaken om zijn moeder, de weduwe Catharina de Cocq van Opijnen, van inkomsten te voorzien. Zij kreeg een deel van het vruchtgebruik van de Heerlijkheid toebedeeld, maar dan wel onder voorwaarde dat 'sie van het aengaen van een nieu hylx (huwelijk) haer onthoude, an dise zyd van den Yssele blive en opzichte houde over haere kinder.' Zij mocht dus niet opnieuw trouwen, waardoor zij haar rechten naar een andere familie zou overhevelen. Aan de ene kant siert het Hendrik dat hij zo voor zijn moeder zorgde, maar in die roerige, onzekere tijd met oorlogsgeweld en geldgebrek was hij waarschijnlijk ook beducht voor problemen rond zijn vaderlijk bezit en langdurige financiële strubbelingen. Dat nota bene hijzelf uiteindelijk de rechten en bezittingen van de Van Rechterens in gevaar zou brengen, dat had hij nooit kunnen bevroeden.

Golddigger

Toen zijn vrouw in 1552 overleed, besloot Hendrik op 57-jarige leeftijd het nog eens te proberen en huwde Agnes van Westerholt, afkomstig van een havezate te Vollenhove. Dat had hij beter niet kunnen doen, want zij bleek een slimme tante die de Heerlijkheid Almelo in het bezit van haar familie wilde brengen. Een Middeleeuwse golddigger dus. Toen ook dit huwelijk kinderloos bleef, sloeg ze haar slag. Hendrik, die zo had geprobeerd de Heerlijkheid voor zijn familie veilig te stellen, ging voor de bijl 'door haar vleierij misleid' aldus mr. J.W. Racer in zijn 'Overijsselsche Gedenkstukken.' Hendrik schonk Agnes eerst het vruchtgebruik van de onroerende goederen en de eigendom van zijn roerend goed. Koning Philips II hechte daar in 1556 zijn goedkeuring aan. Agnes wilde echter meer en kreeg het zowaar voor elkaar dat Hendrik de Heerlijkheid verkocht aan haar broer Herman van Westerholt, de drost van Vollenhove. Daar kwam geen baar geld aan te pas, maar enkel een simpele schuldbekentenis. Hendrik kreeg alleen het vruchtgebruik van de bezittingen toebedeeld.

Op 15 oktober 1562 werd tenslotte Herman van Westerholt door de koning met de Heerlijkheid beleend. Dat verliep heel gladjes, waarbij wel meespeelde dat de broer van Agnes op een lijst stond van personen, die

'heulen met het Hof van Madrid' en dus Spaansgezind en katholiek waren.

Hendrik betuigde pas op zijn sterfbed in 1567 dat hij spijt had van zijn handelen. Hij en niemand anders was de heer van Almelo, stelde Hendrik nadrukkelijk. Dat was koren op de molen van zijn broers Zeger, Johan en Otto van Rechteren, die na zijn dood als naaste bloedverwanten dadelijk in het geweer kwamen om hun rechten op te eisen. Het werd een langdurig, moeizaam proces, dat zich voortsleepte. Ook wendden de broers zich in 1580 met een rekest tot Ridderschap en Steden met het dringende verzoek om de 'misdadige handel' van vrouwe Agnes onrechtmatig te verklaren en haar te royeren. Zij wachtte de gebeurtenissen echter niet af en was schielijk getrouwd met Rutger Torck tot Voorhelm, die uit de buurt van Kleef kwam. Broer Herman was ondertussen overleden en ook nu kreeg Agnes het voor elkaar dat haar nieuwe echtgenoot met de Heerlijkheid Almelo werd beleend. Die schonk haar in 1566 nog het goed Schapinck onder Rijssen en de Meijerhof te Wierden.

Na enkele jaren stierf ook Rutger en moest Agnes weer in actie komen. Het lukte haar ditmaal dat de belening overging op de kinderen van haar overleden broer onder voogdijschap van haar vader. Daar bleef het niet bij, want in februari 1606 werd Agnes zelf met de Heerlijkheid beleend, waarna een jaar later zij deze rechten overdroeg aan haar neef Gerhard van Oer van Buckhorst waarbij ze het vruchtgebruik van de Heerlijkheid behield. Ze was dus heel gewiekst bezig, die Agnes. Maar ze moet als 'fraue to Almelo' toch zeker kwaliteiten hebben gehad, want het liep in de Heerlijkheid niet in het honderd en ook over rechtshandelingen en benoemingen zijn geen klachten te vinden.

Oorlogsgeweld

Het zal beslist zorgelijk voor Agnes zijn geweest dat het krijgsgewoel van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) niet aan Almelo voorbij ging. Oldenzaal werd in 1580 door de Spanjaarden veroverd en dat betekende dat Twente in hun invloedssfeer kwam, maar door gebrek aan middelen lukte het hen niet hier een effectieve verdediging in te richten. De streek werd zodoende geteisterd door strooptochten van Geuzenbendes en Staatse soldaten die zich van vrijwel niemand iets aantrokken en alleen op buit uit waren. De

burgers van Almelo en de plattelandsbevolking waren als loyale katholieken Spaans gezind en dat leidde ook hier tot een stroom overvallen en afpersingen. In 1585 werd zelfs de stad plat gebrand, evenals in 1587. In 1590 vielen de Geuzen het Huis aan, maar dat hield stand. Al dat geweld leidde er toe dat de Spaansgezinde graaf Van den Bergh ter bescherming van Agnes een vendel stationeerde in de voorhof van het kasteel, waar een borstwering werd aangelegd. In de eerste helft van 1593 moest Almelo zelfs een stortvloed van invallen doorstaan. Er waren ditmaal ook losgeslagen, muitende Spaanse soldaten bij, zoals in de nacht van 24 op 25 januari toen meer dan honderd soldaten de stad overvielen en geld, eten en drinken eisten. Op 8 februari waren er zelfs twee overvallen en zo ging het in hoog tempo maar door. Bij een overzicht van de schade kwam men uit op 4829 keizersgulden en dat was een aanzienlijk bedrag. De Spaanse stadhouder Verdugo was echter bereid om een deel van de schade te vergoeden, want hij wilde niet dat de Heerlijkheid de kant van de vijand op werd gedreven. Maar het geweld en de narigheid hielden aan. Op 25 april werd ook nog een dienaar van Agnes dood geschoten. Tussen 6 en 13 mei kwamen er zelfs elke dag groepen soldaten geld opeisen.

Veel burgers en boeren raakten door dit aanhoudende geweld straatarm en moesten lenen of bezit verkopen. Uiteindelijk trokken ze weg. Boerderijen lagen daardoor 'woest ende verlaten' en ook stonden in bepaalde gebieden op het land haast geen gewassen. En of al die

ellende nog niet genoeg was, kwam er ook de tijding dat de pest in Twente was uitgebroken. Belasting innen werd nu een probleem, vaak om de simpele reden dat er niets te halen viel.

In 1593 namen eerst de Staatsen het Huis Almelo in en later kwam er weer een Spaanse bezetting, maar door het wangedrag van de soldaten waren die niet langer meer welkom. De Staatsen lieten nu echter de Heerlijkheid met rust, want wie had bij bevelhebber prins Maurits van Oranje en de Raad van State een sauvegarde (vrijgeleide) los gepeuterd? Agnes natuurlijk! Met de veldtocht van Maurits in de herfst van 1597 kwam er in heel Twente rust tot 1605 toen de Spanjaarden onder Spinola het gezag terug kregen. Weliswaar vielen in 1597 en 1605 nog Staatse troepen Almelo binnen, maar de sauvegarde voorkwam plunderingen. Huis Almelo werd vervolgens versterkt en door een garnizoen bezet, hetgeen afdoende was om een aanval van de Staatsen te weerstaan.

Met het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) brak eindelijk een rustiger periode aan, hoewel er soms wel overlast was van groepen soldaten die zich in de stad vol lieten lopen en niet wilden betalen. In 1626 tenslotte werd heel Twente Staats en konden de Almeloërs na 34 jaar van afpersingen, plunderingen en brandstichting aan betere tijden gaan denken.

De Heerlijkheid weer terug bij de Van Rechteren

Agnes kende als Vrouwe van Almelo eigenlijk geen enkele zekerheid, want het proces van de broers Van Rechteren liep nog steeds door. Het was voor hen erop of er onder en in 1619 was het geluk eindelijk aan hun zijde. Agnes maakte dit niet meer mee, want zij overleed in 1616. Ridderschap en Steden stelden op advies van de jurist Paulus Busius vast dat het koopcontract tussen jonker Hendrik en Herman van Westerholt 'nietig en van onwaarde' moest worden verklaard, want de koopsom was nooit betaald. Bovendien mocht de Heerlijkheid alleen vervreemd worden met toestemming van de landsheer. Enkel Agnes' vruchtgebruik van de bezittingen kon er nog mee door. Met deze uitspraak kwam er een einde aan veertig jaar procederen.

Agnes werd opgevolgd door de 25-jarige Johan van Rechteren, die geen makkelijk heerschap was. Hij ruziede met de stad over van alles en nog wat en sloeg zelfs in 1633 zijn knecht Hans Kunst dood. Diens familie kreeg een afkoopsom uitbetaald, het 'moetzoen' en deed geen aangifte, maar desondanks ontzegden de Staten van Overijssel de 'dootslaeger' de toegang tot de landdag. Bepaald geen lieverdje dus, deze Johan.

Spaanse musketiers, zoals hier op de gravure van Jacques de Gheijn II (1565-1629), teisterden in de 80-jarige oorlog ook Almelo.

In memoriam Gerard Kokhuis

Door Hanschristiaan Krol

Gerard Kokhuis, stad- en streekhistoricus overleed op 5 december j.l. 90 jaar oud. Tijdens de Kuieravond van 2015 kreeg hij uit handen van de Wethouder van cultuur Claudio Bruggink de Mans Kapbaargprijs uitgereikt. Journalisten en fotografen stonden rondom hem terwijl hij vragen beantwoordde en gefotografeerd werd met de Kapbaargpenning in zijn handen. Volledig terecht kreeg hij deze onderscheiding ingesteld door de Historische Kring Stad en Ambt Almelo. Kokhuis startte zijn carrière in het basisonderwijs. In de avonden behaalde hij zijn bevoegdheid om geschiedenis te kunnen geven aan het middelbaar onderwijs waar hij werkte aan de Grundel in Hengelo tot zijn pensioen in 1988. Vooral in de jaren daarna kwam zijn stroom publicaties op gang over de geschiedenis van Twente, haar grote steden en Twente in WOII. Zijn geschiedenis van Almelo is bijvoorbeeld een goed geschreven en mooi geïllustreerd overzichtswerk dat voor iedereen die het erfgoed van onze stad aan het hart gaat een “must” is.

In herinnering aan Gerard Kokhuis hieronder citaten uit een artikel van zijn hand over de bevrijding van Almelo, gepubliceerd in de Stad en Ambt van april 2010.

Deze vierde april 1945 was een stralende en zonnige dag. De hele nacht was het in Almelo onrustig geweest en veel spoorwegmensen en onderduikers waren naar hun eigen huizen teruggekeerd. Boven Almelo hing de gehele dag een verkenningsvliegtuigje, dat telkens in zuidelijke richting verdween. Op dit vliegtuigje werd door de Duitsers niet geschoten uit angst dat ze daarmee hun positie zouden verraden. De Duitsers hadden in Almelo nagenoeg alle bruggen ondermijnd en de meeste van deze bruggen werden bewaakt door oudere soldaten, die niet meer zo strijdlustig waren. Vanuit Zenderen en Bornerbroek rolden intussen de Canadese tanks en verkenningswagens op Almelo aan. Omstreeks 1 uur vloog de brug in de Bornerbroeksestraat in de lucht. Daarop volgden weldra de explosies van de andere bruggen. Vooral de huizen in de nabijheid van deze bruggen liepen grote schade op. Na deze explosies trokken de Duitsers zich terug op hun verzamelpunten en de burgers liepen uit om te kijken wat er gaande was. In de verte vanuit Bornerbroek en Zenderen zag men nu al

de Canadese tanks naderen. De bevrijding van Almelo was op komst. De tanks aarzelden niet lang bij de vernielde brug in de Bornerbroeksestraat, maar trokken onverwijd in de richting van de spoorbrug op De Riet, die gelukkig niet was opgeblazen. Via de spoorbaan rolden de tanks in een lange colonne naar de toen nog aanwezige dubbele overweg, waar zij van de spoorbaan afgingen. Nadat daar een aantal tanks bijeen stonden openden enige Duitsers vanuit de St. Egbertusschool hun vuur op deze tanks. Gelukkig werd niemand geraakt en een tank maakte snel een eind aan deze Duitse actie. Vanuit het station De Riet ging ook een tankgroep naar het Van Dronkelaarplein en de Bornsestraat. Vanuit Zenderen waren inmiddels ook Canadese tanks in de richting Almelo doorgestoten. Bij de Bavinkelsbrug tussen Zenderen en Almelo kwam het tot een schietpartij, waarbij de verzetsstrijder W. Deijs sneuvelde. Inmiddels was bij het Nijreesbos ook een meisje door een verdwaalde kogel om het leven gekomen. De gecombineerde tanks van de Bornse- en Bornerbroeksestraat trokken vervolgens vanaf de Oude Veemarkt de Grotestraat binnen. Rond 16.30 uur was de eerste tank op het Schokland bij de Markt aangekomen. Onmiddellijk openden de Duitsers het vuur vanuit het Waaggebouw en de Bakkersvakschool. De Canadese tankcommandant korporaal Boyce werd door een Duitse kogel zwaar gewond en hij werd door enkele burgers in veiligheid gebracht. De tankbemanning schoot daarop terug, waarbij de voorgevel van het Waaggebouw ernstig werd beschadigd. Aan de Wierdensestraat gingen ook café De Boer, de bakkersvakschool en een weeshuis in vlammen op. In dit weeshuis was een “Wehrmachtsheim” gevestigd.

Het hotel Royal aan het Stationsplein deelde spoedig daarna in de vernieling hetzelfde lot.

Na deze acties gaven de nog aanwezige Duitsers, zich over. Zij werden ontwapend en via de Marktstraat afgevoerd. Door één of ander oorzaak opende één van de Canadese bewakers, bij de brug in de Holtjesstraat het vuur op de gevangenen,

waarbij enige Duitsers werden gedood, terwijl ook burgers werden getroffen.

Foto: TC Tubantia

Excursie Historische Kring op 19 mei 2022

Wij nemen u op 19 mei mee naar museum Airborne in Oosterbeek. Na een uitgebreide verbouwing is het onlangs weer geopend. Dit museum vertelt het verhaal van de Slag om Arnhem.

In de vaste tentoonstelling wordt verteld wat er van dag tot dag gebeurde tijdens de 9 dagen durende Slag om Arnhem. Van de luchtlandingen op de heide tot aan de evacuatie over de Rijn. Historische beelden en authentieke objecten worden afgewisseld met interviews van veteranen en burgers die één van de beroemdste veldslagen uit de Tweede Wereldoorlog meemaakten. Na een introductiefilm krijgen we door het volgen van de route het complete verhaal te zien en te horen.

De toegang voor houders van een Museumjaarkaart is gratis, kaart tonen bij ingang van het museum. Zonder deze kaart is de toegangsprijs € 15,00 (voor eigen rekening, betalen in de bus).

We prijzen ons gelukkig dat de oud-directeur van het museum, Wybo Boersma, ons tijdens de koffie + versnapering (inbegrepen) een lezing over het museum en de Slag wil geven.

De lunch (inbegrepen) gebruiken we, evenals de koffie, bij het naastgelegen restaurant Klein Hartenstein. Evt. dieetwensen doorgeven bij aanmelding.

Na de lunch vertrekken we naar Heveadorp. (Hevea is de Latijnse naam voor de rubberboom) In 1916 werd hier een rubberfabriek geopend en voor de werknemers van de fabriek een woonkern opgericht, bestaande uit 83 woningen voor de arbeiders en 14 woningen voor het hogere personeel. De meeste van deze huizen zijn

gebouwd in Engelse landhuisstijl met een rieten dak. Een deel van deze huizen bestaat nog.

Twee rondleiders zijn bereid met ons door het dorp te lopen en een verhaal met interessant, historisch perspectief te vertellen.

We vertrekken donderdag 19 mei om uiterlijk 08.45 uur vanaf de parkeerplaats bij het Heraclesstadion en zullen hier rond 17.15 uur weer arriveren. Via de website kunt u actuele informatie over de excursie volgen.

De kosten voor de volledig verzorgde excursie (busreis, koffie met lekkers, lezing, lunch, rondleiding Heveadorp) bedragen € 45 per persoon. Voor wie geen museumjaarkaart heeft, komt de toegang voor het museum (€ 15) hier bij, dan is de prijs dus € 60.

Partner en/of introducees: van harte welkom.

Graag gepast betalen in de bus aan de penningmeester, Wim Noordik.

Wanneer we boven de 45 deelnemers uitkomen gaat een numerus fixus gelden op basis van "wie het eerst komt, wie het eerst maalt".

Alles uiteraard onder voorbehoud van en met in achtname van de dan geldende coronaregels.

U kunt u voor de excursie opgeven vóór 1 mei via aanmeldinglezinghka@gmail.com met

1. vermelding van het aantal personen 2. of u beschikt over een Museumjaarkaart en 3. evt. dieetwensen.

Ook bij vragen kunt u terecht op genoemd mailadres.

Loes Heij, Wim Noordik, Wijnanda Smeenk.

... op een terras achter de Bellinckhof ...

Door Hanschristiaan Krol

De foto is genomen op een mooie najaarsdag in 1944 op de Bellinckhof. De fotograaf staat bij de rand van het terras. De zon staat in het zuidwesten en werpt al lange schaduwen op de plavuizen. Er staan dahlia's op tafel. De schuifdeuren naar de kamer binnen staan open. De zon heeft nog kracht. Alleen de dames links dragen een vest.

Een zwarte cockerspaniël snuffelt aan een tafelpoot. De stemming op het terras is gelaten. Er wordt geen woord gewisseld. Daar is ook geen reden toe, want alle vier zijn ze gevlucht begin september, na Dolle Dinsdag, toen het Duitse front verkrumelde en de paniek toesloeg onder bezetters en NSB'ers. Lopend, met handkarren, paard en wagen, vrachtwagens en bussen vluchtten collaborateurs en Duitsers naar het oosten. De top van de NSB confisqueerde de Bellinckhof en nam daar haar intrek.

Links zit Helena Mijnlieff, een nicht van Mussert. Met de hand onder haar kin vervolgens mevr. Mussert tevens zijn tante en 18 jaar ouder dan hij zelf. Dan met een boek op schoot Marietje Mijnlieff, sinds haar 19de Musserts minnares en de dochter van Helena. Hij was bijna twintig jaar ouder.

De mevrouw rechts is onbekend. Begin april vluchtte dit NSB gezelschap via de Afsluitdijk terug naar het westen van Nederland, een paar dagen voor de bevrijding van Almelo. De vlucht was overhaast.

Toen mevrouw ten Cate polshoogte ging nemen, terwijl er links en rechts van de Wierdensestraat nog heftig gevochten werd, stonden de deuren van de villa open. Een tafel was gedekt en etensresten lagen nog op de borden.

Anton Mussert werd op 7 mei in Den Haag gearresteerd en precies een jaar later op de Waalsdorpervlakte geëxecuteerd. Het gezelschap van de foto verdween naar de rafelrand van de geschiedenis.

Foto: Beeldbank WO2 - NIOD

De tijd hervonden - aflevering 4

*In deze rubriek komen Almeloërs aan het woord over hun herinneringen en ervaringen.
In deze vierde aflevering Albert Gietelink, voor velen Ab*

Albert Gietelink, zoon en pleitbezorger van onze stad

Door Hans Gerritsen

Vijfenveertig jaar lang woont Ab Gietelink met zijn vrouw Lies Govers en vier kinderen op de Buitenplaats Schuilenburg. Het is een Rijksmonument in Engelse stijl uit 1931. Het wordt gebouwd in opdracht van de familie Van Wulfften Palthe. 1) Hij is in die jaren directeur Onderzoek, Statistiek en Economische zaken van de gemeente Almelo. Het is de periode waarin de textiel- en confectie-industrie ten onder gaan en gezocht wordt naar alternatieven. Wat is hem bijgebleven, wat heeft indruk gemaakt. Een getuigschrift.

Wat vooraf ging

Als je in een groot huis geboren bent, zoek je later ook ruimte. Zijn wieg stond in een huis uit 1774 met tien kamers, Grotestraat 129. Dus zoon van de stad. Hij woonde er van 1927 tot na het eindexamen HBS in 1944 en de bevrijding. Zijn eerste baantje was een soort padvinder-hulpagent van de Canadese bevrijders. Hij gaat studeren in Utrecht, een blauwe maandag Indologie. Al spoedig overgestapt naar sociale en economische geografie met bijvak geschiedenis. Van vrijzinnig hervormde huize, de Bleekkerk, wordt hij actief in zowel een vrijzinnige als een humanistische studentenvereniging. Als hij in beide verenigingen gevraagd wordt als bestuurslid moet hij kiezen. Het wordt de

Studentenvereniging op Humanistische Grondslag. Daar leert hij ook zijn latere vrouw Lies kennen, bestuurslid uit Amsterdam en studente psychologie. De eerste baan van Ab in 1953 is docent geschiedenis en aardrijkskunde op de Werkplaats van de pacifistische Kees Boeke in Bilthoven. Ab en Lies trouwen in 1956 en krijgen een etage in een villa in Bilthoven "met een piepklein keukentje" tevens badkamer.

In 1958 wijst een vriend Ab op een vacature in Almelo als hoofd van een nieuw gemeentelijk bureau voor Onderzoek en Statistiek. Ab solliciteert. Burgemeester Ravesloot en de gemeentesecretaris komen op bezoek. Ab wordt benoemd. Ze kunnen een twee-onder-een-

kaphuis huren in de Deken van der Waardenlaan. Ab en Lies woonden er met genoeg gedurende 12,5 jaar. In die tijd worden hun kinderen geboren.

Aan het werk in Almelo

Het bureau Onderzoek en Statistiek wordt ook benut om bedrijven te werven en voorstellen te doen voor betere infrastructuur. De eerste opdracht van burgemeester Ravesloot is om pleidooien te schrijven voor vernieuwing van het kanaal Almelo-Nordhorn en de versnelde aanleg van de E8 (nu E30, de A1 is het Nederlandse gedeelte) als autosnelweg. De aanpak van het kanaal wordt geblokkeerd door Enschede. Zij geven de voorkeur aan het doortrekken van het Twentekanaal naar Duitsland, hetgeen later overigens ook vastloopt omdat Duitsland niet meewerkt.

Albert Gietelink is geboren in 1927 in de Grotestraat in Almelo. Na de bevrijding gaat hij sociale en economische geografie studeren in Utrecht. Hij trouwt met Lies Govers. Zij werkt als schoolpsychologe. Ze krijgen vier kinderen. Hij is vanaf 1958 tot 1992 werkzaam bij de gemeente Almelo als directeur Onderzoek, Statistiek en Economische zaken.

*Ab Gietelink voor de deur van 'zijn' villa Schuilenburg
- Foto: TCTubantia*

Enschede en Almelo werken wel duidelijk samen bij de E8-actie en de vestiging van de derde Technische Hogeschool. In beide gevallen is burgemeester Thomassen van Enschede voorzitter van de lobbygroep. Er wordt samengewerkt met het bedrijfsleven, met Overijsselse Kamerleden en de Duitse Interessengemeinschaft Rhein-Ems. Ab vertegenwoordigt Almelo in beide wat destijds "actiegroepen" genoemd werden. Deze waren samengesteld uit bestuurders en ambtenaren.

Het is de verdienste van burgemeester Ravesloot en zijn college dat Almelo zich niet afzonderlijk kandidaat stelt voor de TH, zoals Deventer en Zwolle doen, maar samen met de andere Twentse steden. De minister bezoekt Almelo. Er hangt een spandoek met de leus: "Twente stelt de eis, hoger onderwijs". Dat vindt burgemeester Ravesloot te vrijpostig in de richting van de minister. Het spandoek moet weg. De gezamenlijke lobby, versterkt door de troefkaart van de economische neergang in de textielindustrie, leidt tot de komst van de TH naar Twente. De TH als voorloper van de campus-universiteit Twente is waarschijnlijk de meeste belangrijke aanwinst voor de regio van na de oorlog.

Stagnatie in de aanleg van de E8

Bezwaren binnen Twente dreigen tot ernstige stagnatie te leiden in de aanleg van de E8. Er zijn twee mogelijke varianten, die beide op weerstand stuiten. Variant 1 gaat aan de oostzijde van de spoorlijn Hengelo-Oldenzaal door een natuurgebied bij het Lonnekermeer. Variant 2 gaat aan de zuidkant langs Enschede, maar sluit dan niet aan op het Duitse tracé bij Bentheim. Ab komt met een variant wat aanvankelijk de Gietelink-variant gaat heten, op zijn verzoek toch maar aangeduid als variant 3. Deze ligt aan

de westzijde van de spoorlijn Hengelo-Oldenzaal. Het natuurgebied bij het Lonnekermeer wordt ontzien en de aansluiting op het Duitse tracé is gewaarborgd. Ab krijgt een onderscheiding van de Oldenzaalse carnavalsprins en een felicitatie van toenmalig minister Smit-Kroes.

De alternatieven voor de textielindustrie

Terwijl bij het begin van de loopbaan van Ab bij de gemeente de textielindustrie nog bloeide en Almelo de grootste binnenhaven is voor ruwe katoen, blijkt uit onderzoek van zijn afdeling Onderzoek en Statistiek een somber toekomstperspectief. Ravesloot is er dan al in geslaagd een Amerikaanse textielmachinefabriek binnen te halen op bedrijventerrein Dollegoor. Ab en zijn medewerkers overtuigen Philips om een machinefabriek te bouwen aan de Bornsestraat niet ver van station de Riet waar veel metaalarbeiders naar Hengelo pendelen. Het is de basis voor de vestiging van een hoogwaardige ultracentrifuge- en uraniumverrijkingsfabriek. Er komt een internationaal verdrag tussen het VK, Duitsland en Nederland. Burgemeester Rijpstra zorgt ervoor dat dit het verdrag van Almelo gaat heten.

De functie van Ab wordt uitgebreid. Hij wordt ook directeur grondbedrijf van het bedrijvenpark Twente van de Gemeentekring Almelo. Het park start in een crisistijd, de jaren tachtig. Ab met zijn pacifistische sympathieën heeft wat moeite met de eerste grote klant die 35 ha wil kopen voor een NAVO-depot. Verkoop wordt gerealiseerd onder de voorwaarde dat personeel bij voorrang wordt aangenomen uit de werklozen bij de arbeidsbureaus en dat ruimtelijk een vriendelijke vormgeving tot stand komt. Het depot krijgt ook een spoorverbinding. Dit pakt goed uit bij een andere grote klant, Van Merksteijn Bouwstaal, die aan water en spoor wil zitten. Ab wordt gesteund door burgemeester Schneiders die zich graag inzet om andere bedrijven over de streep te trekken.

Cultuur en royale woonkavels

Ab neemt ook initiatieven op andere terreinen. Een Van der Valk is op bezoek om een investeringspremie te verkrijgen voor de overname van een Almelse patatfabriek. Ab gaat met hem lunchen in het oude raadhuis en maakt ook melding van het feit dat de gemeente de noodlijdende schouwburg wil verkopen. Iets voor Van der Valk? “Nee, wij zitten aan snelwegen”. Ab is toevallig in Breda geweest waar Van der Valk een pand in de binnenstad heeft laten verbouwen tot congrescentrum. Dat zou je ook in Almelo kunnen doen met de schouwburg. Ze gaan kijken. Van der Valk is niet geheel negatief. Of het wat gaat worden hangt af van de gemeentelijke bijdrage in het cultureel programma en of de herensociëteit kan worden overgenomen. Wethouder Stuivenberg, gesteund door burgemeester Schneiders, gaat er op in. Ondanks protesten, ook van de kinderen van Ab, maakt Van der Valk in Almelo een schouwburg/theaterhotel met een uitgebreid populair programma. Het trekt in de weekends ook gasten uit de Randstad.

Ab neemt ook een initiatief op het punt van de woningbouw. Het valt hem op dat welvarende stadsgenoten steeds vaker buiten de stad gaan wonen, bijvoorbeeld op ruime kavels op de Sallandse heuvelrug. Daardoor verliest de stad waardevolle burgers. Hij overtuigt wethouder Cor de Vogel (PvdA) ervan dat Almelo ook enkele dure buurten, met grote kavels moet kunnen aanbieden, van pakweg 2500 m². De PvdA raadsleden vinden 1000-1500 m² ook genoeg. Zo ontstaan, in afgeslankte vorm, de buurten Paradijs en Groeneveld.

Zoon en pleitbezorger

Als zoon van de stad is Ab diep gemotiveerd om zich in te zetten voor goede perspectieven voor Almelo en Twente. De uitdaging is groot. Textiel en confectie vallen weg. Echter, nieuwe kansen dienen zich aan. Ab voelt zich als een vis in het water bij de gemeente en bij de stad. Veelzijdig werk, veel ruimte van burgemeester en wethouders, een bekwaam en prettig team van medewerkers en collega's. Voor een handvol onbezoldigde functies wordt hij geridderd.

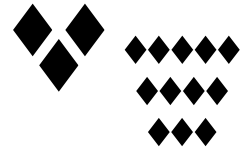
De zoon van de stad heeft zich ontpopt als effectief pleitbezorger. Die in samenwerking met vele anderen er aan bijdraagt dat Almelo na het wegvallen van de textielindustrie nieuw perspectief krijgt. Almelo blijft voor hem dé stad. “Er wonen aardige mensen, de stad heeft een prettige grootte, het is één van groenste steden van Nederland met een mooi achterland. Vandaar”.

¹⁾ Albert J.H. Gietelink. Herinneringen aan de buitenplaats Schuilenburg. Stad en Ambt, januari 2019.

Minister Smit-Kroes opent bij Hengelo de Kardinaalshoed, het deel van de A1 tussen knooppunt Buren en de afrit Hengelo-Noord op 27 juli 1988. De hoeden waren paars.

Nieuws van Stad & Ambt

Activiteiten voorjaar 2022

*Alles onder voorbehoud van corona.
De locatie kan veranderen,
aanmelden kan verplicht worden.*

*Het parkeerterrein aan Het Kolkje is
gratis beschikbaar voor bezoekers.*

Woensdag 13 april 2022

Plaats: Bibliotheek Almelo Tijd:
19:30 uur (inloop 19:15 uur)

Bevrijding Almelo 75 + 2 jaar

In samenwerking met de Historische Kring Almelo gaan we met een multimediashow naar de bevrijding van Almelo in april 1945. Op 8- en 16 mm films rollen tanks door de Grotestraat. Almeloërs vieren feest en NSB'ers worden opgebracht. Double2 treedt op en zingen als de Andrew Sisters, Willem van Dooren draagt voor uit werk van Campert tot Herzberg. Leden van toneelgroep Raam leveren hun aandeel en Hans Krol neemt u mee naar die vierde en vijfde april 1945 aan de hand van foto's, een dagboek en unieke filmbeelden.

19 mei 2022

Excursie naar het Airbornemuseum in Oosterbeek en Heveadorp

Voor uitgebreide informatie over het programma en hoe aan te melden zie pagina 18.

Van het bestuur

Beste donateurs, adverteerders en andere belangstellende lezers,

Het jaar 2022 is al weer enkele maanden oud als u deze bijdrage leest. De lente is begonnen en de terugkeer naar het normale leven is gelukkig weer ingezet. Echter je weet het met het coronavirus nooit zeker, ook al voorspellen de deskundigen in het OMT dat de zaak onder controle is. Laten we van ganser harte hopen dat dit het geval is.

Als bestuur hebben we voor de jaarlijkse Kuieravond op 12 januari jl. toch nog moeten kiezen voor een online variant (nog steeds te zien op onze website). Het optreden van Thomasvaer en Pieterneel was zeker de moeite waard. Ze hebben op een hele mooie manier teruggekeken op het afgelopen jaar.

De lezing van Henk Morsink, kanselier der Nederlandse Orden en voormalig chef van het Militaire Huis kon, met inachtneming van een aantal corona maatregelen, gelukkig op 9 februari jl. plaatsvinden in De Schouw. Hij gaf een boeiende en informatieve inkijk in zijn werkzaamheden. Voor de lezingen voor de komende maanden verwijs ik u graag naar www.historischekringalmelo.nl

Maar liefst 16 politieke partijen hebben meegedaan aan de gemeenteraadsverkiezingen van 16 maart 2022. Wat er straks in het college-/raadsprogramma komt te staan over het beleid ten aanzien van cultuur erfgoed en welke middelen (budget en capaciteit) daarvoor gaan worden ingezet is nu nog niet bekend. De belangstelling vanuit de gemeenteraad en van het college is wel zichtbaar geworden bij het eerder gehouden stadsbezoek in september 2021, maar het heeft maar in beperkte mate geleid tot aandacht in de verkiezingsprogramma's. Het hameren op het belang om zorgvuldig en ruim om te gaan met erfgoed blijft onverminderd aanwezig. De in de gemeentelijke erfgoednota gehanteerde begrippen "benutten, beschermen, beleven" zijn zeer relevant. Als u in de gelegenheid bent om raadsleden of leden van het college van burgemeester en wethouders aan te spreken, zou ik willen zeggen: doen!

Graag wil ik tot slot nog uw aandacht vragen de site almelo.erfgoedopdekaart.nl In de afgelopen zeven jaar zijn hierop maar liefst 500 items (tekst + foto) geplaatst. Een langdurig samenwerkingsproject van onze historische kring met het Stedelijk Museum Almelo. Ons bestuurslid Harry Koop heeft de afgelopen jaren daaraan heel veel uren besteed en hij verdient daarvoor heel veel dank! Ik nodig u graag uit voor een digitaal bezoek. U zult zich verbazen en daarvan genieten.

Met hartelijke groet,

Theo van Rijmenam
voorzitter